

Mustafa Ağâh, *Cahiliyye Arap Şiirinde Hikmet Zühayr b. Ebi Sulma Örneği*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2020, 136 sayfa

Bu çalışmada Prof. Dr. Mustafa Ağâh'ın önceki çalışmalarından esinlenerek kaleme aldığı "Cahiliyye Arap Şiirinde Hikmet Zühayr b. Ebi Sulmâ Örneği" adlı kitabı değerlendirilecektir. Nahiv, belagat, Arap edebiyatı, dilbilim ve İslam tarihi Ağâh'ın ilgilendiği ve eser verdiği alanların başında gelmektedir. Yazar kitapta "Hikmet şairi" diye ünlenen Zühayr'in (ö. 609 [?]) yaşadığı dönemi, hayatını ve divanını ele almaktadır. Eser önsöz ve kaynakça dışında giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Tarih içerisinde insanoğlu duygu ve düşüncelerini ifade etmek için çeşitli araçlara başvurmuştur. Bu bazen sözlü hitap ile bazen de kitabet yoluyla gerçekleşmiştir. Bunların arasında şiir hem hitabî hem de kitâbî olma özelliğiyle temayüz etmektedir. Bu yüzden duygu ve düşüncelerimizi ifade etme şekillerinden birisi de şiirdir. İçinde bulunulan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel birtakım olayların aktarımı konusunda şiir önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Cahiliye dönemi diye adlandırılan periyotta ise şiirin üstlendiği rol azımsanmayacak derecede büyüktür. Şiir bu devrin insanları için hayatın zorlukları karşısında bir teselli kaynağı ve itibar sebebidir. Cahiliye döneminin siyasi-kabileci yapısını, toplum içerisindeki sosyal statüleri, inanç sistemini ve kültürel özelliklerini şiirde bulmak mümkündür. Cahiliye döneminde bir kabilenin güçlü bir şaire sahip olması bir gurur kaynağıdır. Dolayısıyla bu dönemde şiire ve şaire büyük bir önem atfedilmiştir. Ağâh da bu çalışmasıyla dönemin şiir anlayışına ve özel olarak hikmet içerikli şiirleriyle tanınan Zühayr'i ele almayı amaçlamaktadır.

Şiir ve şairliğin toplum nezdinde karşılık görmesi bu dönemde önemli şairlerin yetişmesini de sağlamıştır. Nitekim bu dönemde yedi veya on şairin güzide kasidelerinin bir araya getirildiği "Muallaka" diye isimlendirilen koleksiyonlar da oluşturulmuştur. Muallakalar genellikle Ukâz panayırı gibi mekânlarda düzenlenen şiir yarışmaları sonucunda belirlenmiştir. Bu dönemde tanınan veya tanınmayan birçok şair yetişmiştir. Bilinen şairlerin en meşhurları ise "Muallakâ'i-Seb'a" (Yedi askı) şairleridir. Bu isimlerin hangileri olduğuna dair kitap içerisinde her ne kadar farklı görüşler zikredilmişse de yaygın kanaat bunların; İmru'l-Kays (ö. 540

dolayları), Züheyr, Nâbiğa (ö. 604 [?]), el-A'şa (ö. 7/629 [?]), Lebid (ö. 40 veya 41/660 veya 661), Amr b. Külsûm (ö. 584 veya 600), Tarafe (ö. 564 [?]) olduğudur. Hangisinin daha iyi olduğu konusunda da çeşitli görüşler bulunmakla beraber her birinin toplumun bir yönünü yansıttığı söylenebilir. Bu isimlerden hikmet yönü ağır basan şair ise Züheyr b. Ebi Sülmâ'dır. Dile getirdiği çoğu şiirinde insanları hikmetli eylemlere, barışa, dostluğa, dürüstlüğe, başarıya, hayatın ve ölümün farkındalığına ve güzel ahlaka davet etmiştir. Bu sebeple çoğu edebiyatçı nezdinde "Hikmet şairi" olarak tanınmıştır. Kitap, genel olarak cahiliye döneminin en etkili silahlarından biri kabul edilen şiirin toplum içerisindeki rolünü göstermeyi amaçlamaktadır. Özel olarak ise Züheyr'in şiirlerindeki hikmet içerikli pasajları aktarmayı hedeflemektedir. Zira şiir, o dönemin yaşantısına dair bir izlenim oluşturmuştur. Bu sebeple dönemin şairleri toplumun sorunlarını ele almışlardır.

Mustafa Agâh, kitabın önsözünde çalışmanın amacını, önemini, içeriğini ve sınırlılıklarını zikretmektedir. Yazar giriş bölümünde cahiliye döneminin genel yapısını ele almakla okuyucunun döneme dair coğrafi, siyasi, toplumsal ve kültürel kazanımlar edinmesini sağlamıştır. Nitekim her dönemin kendine özgü örf, âdet ve kuralları vardır. Yazarın cahiliye toplum yapısı ve kabile anlayışını aktarması şiire verilen önemin anlaşılmasını da sağlamıştır. Çünkü şiir hayatın zorluklarına göğüs geren cahiliye toplumunun en büyük destekçisidir. Şair ise onlar için teselli kaynağı, umut ve arz-ı lisanıdır. Dolayısıyla giriş bölümü kitabın diğer bölümlerini yorumlamaya katkı sağlamaktadır. Ancak yazar bu kısım içerisinde tatvile gitmiştir. Yani kitabın giriş kısmında gereksiz tekrarın fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca giriş bölümü genellikle aynı kaynaklar üzerinden yazılmıştır. Bu da kaynak çeşitliği bakımından eksik bir durumdur.

Yazar birinci bölümde Züheyr b. Ebi Sulma'nın hayatını geniş bir şekilde ele almıştır. Buna göre Züheyr yaklaşık 520 yılında Haciz 'de doğmuştur. Hangi kabileye mensup olduğu konusunda ihtilaf bulunsa da yaygın görüş onun Müzenî kabilesinden olduğudur. Bu bölümde Agâh, Züheyr'in soy şeceresini tablo şeklinde vermiştir (s. 38). Bu tablo Züheyr'in aile yapısını ve dönemin soy ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bölümde onun hangi inanca sahip olduğu, Peygambere yetişip yetişmediği, şairliği ve yedi askı şairleri arasındaki konumu gibi konular işlenmiştir. Bu hususlar doğrudan veya dolaylı olarak Züheyr'in şiirlerine etki etmiştir.

Muallaka şairleri arasında önemli bir konumda bulunan Zühayr, şiirlerinde daha çok hikmeti ön plana çıkarmıştır. Bu şairlerin hiçbirinin birbirine üstünlüğü söz konusu olmayıp her biri bir alanda temayüz etmiştir. Örneğin korkutmada Nâbiğa, coşturmada el-A'şa, kızgınlıkta Antere (ö. 614 [?]) ve teşvik etme konusunda da Zühayr'ın en iyi şair olduğu nakledilmiştir. Özel olarak Zühayr, şiirlerinde yabancı kelime kullanmayan, kişiyi hak ettiği için öven ve yalan bir söz karıştırmayan bir şair olarak tanınmaktadır. Zühayr'ı diğer şairlerden ayıran husus, güzel bir ahlaka sahip olmasının yanı sıra şiir geleneğine sahip bir ailenin içerisinde yetişmiş olmasıdır. Nitekim Zühayr' den sonra oğulları Ka'b (ö. 24/645 [?]) ve Buceyr (ö. ?) de önemli birer şair olmuşlardır.

Kitaba teknik açıdan bakıldığında ise genelinde noktalama-yazım hataları ile eksik unsurlar göze çarpmaktadır. Kitabın hemen hemen geneline yansımış olan bu durum kitabın okunmasını zorlaştırmıştır (yazım yanlışları için s.8, 12, 19, 31, 37, 42, 43...vd.). İlk baskı olması nedeniyle eserde çokça yazım hatasının olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kısaltmalar bölümündeki ile kitabın özellikle dipnot kısmındaki kısaltmalar arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Yazarın kısaltmalar konusunda tek ve belirli bir kullanımı benimsemediği görülmektedir. Örneğin "trc" kullanması gereken yerde "trs", "thk" yerine "tahk ve tah" ve "tal" yerine "tel" kısaltmalarını kullanmıştır. Bu hususlar her ne kadar mana itibarıyla büyük bir etkide bırakmasa da şekilsel ve simetri açısından hatalı kullanımlardır. Yine bu durum okuyucunun kitabın özüne yoğunlaşmasına engel teşkil edebilmektedir. Dipnot kısımlarında da aynı problem söz konusudur. Yazım yanlışlarının yanı sıra künye bilgilerinde de eksiklikler göze çarpmaktadır. Mesela yazarın zikredilip eserinin zikredilmemesi veya eserin zikredilip yazarın olmaması gibi hatalar bulunmaktadır (s.14-15). Teknik açıdan bu denli hataların varlığı ana temaya odaklanmayı güçleştirmiştir.

Giriş bölümünde karşılaşılan yazım hataları ile dipnotlardaki sıkıntılar birinci bölümde de görülmektedir (s. 31, 32, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 49...vd.). Bu hataların fazlalığı kitabın düzenini ve akıcılığını zedelemiştir. Ayrıca Ağâh, Zühayr'ın hayatını ele alırken çokça tekrara düşmüştür. Aynı rivayetlerin aynı bağlamda herhangi bir fayda gözetilmeksizin zikredilmesi bölümün kalitesini düşürmüştür. Zühayr'ın divanında övgü, yergi, gazel ve av vasfı gibi ana konular yer alırken hikmet ana konu olarak yer almamaktadır. Tam da bu noktada hikmet içerikli şiir ile hikmet şiiri

arasında bir fark ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir şiir söylenirken veya kaleme alınırken de bir hikmet gözetilebilir. O yüzden Zühre'yi öne çıkaran husus divanında bu tür şiirlerin fazla olmasıdır. Zühre şiirlerinde genel olarak savaş nedeniyle toplum arasında yayılan fitne ve fesadı yok etme uğraşındadır. Bölümün başlığına bakıldığında ise bir orantının gözetilmediği görülmektedir. Yazar, "Zühre b. Ebi Sulmâ ve Divanı" başlığındaki "Divanı" kısmını bir-iki sayfada geçirmiştir. Hâlbuki bölüm içindeki oranın sağlanması ve divanın içeriği hakkında kapsamlı bilgi verilmesi, üçüncü bölümün daha iyi yorumlanması adına önem arz etmektedir.

Agâh, kitabın ikinci bölümüne hikmet kavramının lügavî ve istilâhî tanımlarının yanı sıra bu kelimenin tarih içerisindeki gelişimini ele alarak başlamaktadır. Sonrasında ise kitabın ana konusunu teşkil eden Zühre'in şiirleri hikmet açısından incelenmiştir. Buna göre hikmet "Yüce Allah tarafından verilen üstün yeteneklerle varlıkları tam anlamıyla bilmek, onları düzgün bir şekilde değerlendirmek ve her şeyi yerli yerine oturtmaktır". Hikmet kavramının amelî ve nazarî yönü birçok farklı disiplin esas alınarak değerlendirilmiştir. Yazar da Zühre'in şiirlerini teorik ve pratik hikmet ayrımı üzerinden değerlendirmiştir. Bu bağlamda hikmetin dönemlere göre kazandığı manalar ortaya konulmuştur. İslam öncesi dönem ile İslam sonrası dönemde İslami ilimlerin de teşekkülüyle birlikte bu kavramın içeriğinde yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Nitekim Agâh, Kur'an, tefsir, hadis, kelim, tasavvuf ve felsefe sahalarında hikmetin ne anlama geldiğini ayet ve hadislerle ortaya koymaya çalışmıştır. Hikmetin bu açılardan değerlendirilmesi faydalı bir işlem gibi görünse de çalışmanın genel başlığıyla içerik arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. İslam sonrası dönemdeki hikmet kavramının ele alınması çalışmanın kapsamını genişletmiştir. Zira benzerlikler görülsede her dönemin kavramları o dönem içerisinde değerlendirilmelidir. Çalışmanın ana teması, hikmet kavramının cahiliye şiirindeki konumu ve önemidir. Bu nedenle İslami dönemin bu kapsama alınması okuyucuya kıyaslama yapma imkânı tanınması sebebiyle önem arz etmekle birlikte kitabın başlığına, içeriğine ve sistematığına aykırıdır.

Yazar bu bölümde kapsam dışına çıkmasından dolayı yine tekrara düşmüştür. Bu yüzden asıl konuya geçme konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Nitekim Agâh, kitabın can alıcı noktası "Zühre'in şiirlerinin hikmet açısından tahlili" bölümüne 83. Sayfadan itibaren yer vermiştir. Bu durum

kitabın genelinde bölümler arasındaki orantısızlığı göstermektedir. Başka bir deyişle giriş başta olmak üzere diğer bölümlerde gereksiz tekrar yapılmıştır. Yine ikinci bölümde yazım ve noktalama yanlışları ile dipnotlarda eksiklikler dikkat çekmektedir (s. 61, 64, 65, 67, 76, 78, 79, 91, 95, 98, 106, 112...vd.).

Ağâh, kuran, hadis, sahabe kavli ve Shakespeare, Goethe ve Montaigne gibi Batılı düşünürlerin bazı sözlerini zikretmek suretiyle Zühreir'in şiirlerindeki hikmet anlayışını pekiştirmektedir. Bu her ne kadar çalışma dâhilinde olmasa da Zühreir'in ahiret inancı, ölüm ve ahlakî yönünün İslami değerlerle ne denli örtüştüğünü görmek açısından önemlidir. Mesela ölüm hakkındaki bir şiirde:

رأيت المنايا خبط عشواء من تصب
تمته ومن تخطئ يعمر فيهم

“Ölümlerin rastgele geldiğini gördüm. Kime isabet ederse onu öldürür. Kime isabet etmezse o kişi yaşayıp ihtiyar olacaktır”

Bu şiirde hem ahiret inancına hem de ölümün hak olduğuna işaretler vardır. Zühreir, ölümün ansızın gelebileceğini ve insanın yaşasa bile hayatın aşamalarından geçip ihtiyarlaşacağını hikmetli bir dille ifade etmektedir. Bu şiiri pekiştirme adına Ağâh şu ayeti getirmektedir:

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.”¹

Yine bu konuda Goethe'nin “Ölüm hiçbir zaman iyi karşılanan bir misafir değildir.” sözü şiiri pekiştirmektedir.

Sonuç bölümünde yazar, kitabın içeriğini kısa bir şekilde tekrarlamaktadır. O, önsözde zikrettiği hususları bu kısımda da dile getirmiştir. Nitekim kitabın genelinde tekrar unsuru hâkimdir. Eser içindeki yazım ve noktalama yanlışları ile dipnotlardaki düzensizlikler kitaptaki maksadın önüne geçmiştir. Kitap, simetri ve ahenk bakımından kötü bir görüntü vermektedir. Mesela kitabın başında belirtilen kısaltmalar ile kitap içerisinde kullanılan bazı kısaltmalarda arasında bir uygunluk bulunmamaktadır. Eseri yayına hazırlayan yayınevi 'nin veya yazarın bu

¹ Lokman Suresi, 34. ayet

konuda daha titiz davranması gerekirdi. Kitabın ikinci baskısı yapılacak olursa bu hususun dikkate alınması önem arz etmektedir. Agâh bölümler arasındaki orantıyı da sağlayamamıştır. Bu bağlamda giriş bölümünün kısa ve öz tutulması ve diğer bölümlerde de tekrarın azaltılması kitabın derli toplu bir şekil almasını sağlayacaktır. Kaynak kıtlığından yakının yazarın klasik ve modern çalışmaları detaylı bir şekilde gözden geçirmesi beklenirdi. Zira bu alanda yapılmış modern çalışmalar vardır. Daha da önemlisi yazar aşına olduğu ve hakkında çalışma ortaya koyduğu bu konuyu geliştirmek adına çaba sarf etmemiştir. Ayrıca yazar eserde adı geçen şairlerin vefat tarihlerini zikretmemiştir. Hâlbuki Agâh'ın vefat tarihlerini vermesi, okuyucuda cahiliye döneminin şairleri hakkında bir izlenim oluşması açısından önemlidir. Yine hikmet kavramının uzun uzadıya ele alınması asıl konuya geçişi geciktirmiştir. Öte yandan bu durum başlığın genişletilmesini de gerektirmektedir. Dolayısıyla başlık ile içerik arasında bir uyumsuzluk oluşmuştur. Dolayısıyla başlığın veya içeriğin değişmesi çalışmanın gayesi bakımından önem arz etmektedir. Tüm eksiklikleriyle birlikte bu çalışma, istifade edilebilir muhtevayı içinde barındırmaktadır.